

- Leontiev, D. A. (1999), *The psychology of the sense: the nature, structure and dynamics of the sense reality [Psihologija smysla: priroda, stroenie i dinamika smyslovoj real'nosti]*, Smysl, Moscow.
- Leontiev, A. N. (1983), "Psychological issues of studying awareness" ["Psihologicheskie voprosy soznatel'nosti uchenija"]. In Davydov, V. V., Vinchenko, V. P., Leontiev, A. A., Petrovskiy, A. V. (Eds.). *Selected psychological works, Vol. I*, Pedagogika, Moscow, p. 348–380.
- Nartova-Bochaver, S. K. (2002), "The concept of "psychological space of a personality" and its euristic possibilites" ["Ponyatiye "psikhologicheskoye prostranstvo lichnosti" i yego evristicheskiye vozmozhnosti"]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye – Psychological science and education*, No. 1, p. 35–42.
- Ohromiy, G. & Kasuga, O. (2014), "Criteria for determining the exercise tolerance", *Universitatea de Stat din Moldova – National Institute of Physical Education and Sport*, Chisinau, Moldova, Vol. 16, p. 82–90.
- Shawer, S., Gilmore, D. & Banks-Joseph, S. (2008), "Student cognitive and affective development in the context of classroom-level curriculum development". *Journal of the Scholarship of Teaching and Learning*, Vol. 8 No. 1, p. 1–28.
- Shemyakina, O. O. (2012), "The research of intrapersonal conflicts of the youth period of development" ["Issledovaniye vnutrichnostnykh konfliktov yunosheskogo etapa razvitiya"]. *Psikhologicheskaya nauka i obrazovaniye – Psychological science and education*, No. 2, p. 53–61.
- Sokolova, E. T., & Burlakova, N. S. (1997), "To the study of dialogue analysis method of a case" ["K obosnovaniyu metoda dialogicheskogo analiza sluchaja"]. *Voprosy psikhologii – Issues of psychology*, No. 2, p. 61–76.
- Sychov, O.A. (2008), *The psychology of optimism [Psikhologiya optimizma]*, Biysk Vasilii Shukshyn Pedagogic State University, Biysk.
- Valedinskaya, O. R. & Nartova-Bochaver, S. K. (2002), "Personal space and possibilities of its "measuring" ["Lichnoye prostranstvo cheloveka i vozmozhnosti yego "izmereniya"]". In S. V. Maltsev (Ed.). *Psikhologiya zrelosti i stareniya [The psychology of maturity and aging]*, Leto, Moscow, p. 60–77.

Надійшла до редколегії 31.03.2017

УДК 159.923

Н. М. Савелюк

Кременецька обласна гуманітарно-педагогічна академія ім. Тараса Шевченка

ПСИХОЛОГІЧНА СТРУКТУРА РЕЛІГІЙНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Здійснено теоретичний аналіз поняття «релігійна активність» у його співвіднесенні з іншими базовими категоріями психологічної науки. Обґрунтовано чотиривимірну природу релігійної активності як складного інтегративного феномена з його афективною (релігійні переживання), когнітивною (релігійний світогляд), мотиваційною (співвідношення внутрішньої та зовнішньої релігійної мотивації) і конативною (релігійні дії) складовими. Розглянуто результати емпіричного дослідження, за якими констатовано більшою мірою екзальтовано-афективний, аніж ритуально-конативний характер релігійної активності українців.

Ключові слова: релігійна активність, релігійні переживання, внутрішня та зовнішня релігійна мотивація, релігійний світогляд, релігійні дії.

Аннотация. Рассматриваются результаты теоретического анализа и эмпирического исследования проблемы психологических измерений религиозной активности личности. В качестве основного инструмента эмпирического исследования использовано «Методику измерения религиозной активности» Д. О. Смирно-

ва, структура и содержание которой в целом соответствуют нашей научной позиции. Выборка репрезентативна в существенном для интересующей нас проблемы контексте – своей конфессиональной структуры. На основе результатов исследования выделено четыре основных уровня религиозной активности: низкий, ниже среднего, выше среднего и высокий, а также описано специфические психологические особенности основных измерений данной активности для представителей каждого из этих уровней.

Ключевые слова: религиозная активность, религиозные переживания, внутренняя и внешняя религиозная мотивация, религиозное мировоззрение, религиозные действия.

Постановка проблеми дослідження. Віра, релігія (як втілення віри в Бога) завжди викликали та продовжують викликати помітний особистісний і соціальний, моральний і правовий, політичний та економічний резонанс. І це цілком закономірно, адже релігійні цінності дуже часто виступають потужним джерелом впливу як на окрему людину, так і на суспільство в цілому, що подеколи, попри увесь духовний потенціал релігійної віри, несе у собі й істотні загрози та виклики. Так, у сучасній Україні – в умовах численних криз і неоголошеної війни – останнє стало актуальним як ніколи. Адже так зв. «релігійні діячі», окремі політики та «ньюсмейкери» нерідко маніпулюють суспільною свідомістю, зокрема релігійною, що провокує ще більшу ескалацію різноманітних внутрішньо- та міждержавних конфліктів.

У такій ситуації важливо вивчати саме психологічні аспекти релігійної віри, що у психологічному своєму вимірі втілюється в різних складових релігійної активності особистості. Інакше кажучи, виникає необхідність поглянути на релігійність зсередини, з точки зору самих людей, котрі реально почувають, мислять, бажать і діють. А тоді вже, на основі аналізу результатів науково-психологічного вивчення особистісної релігійності, інтерпретувати та прогнозувати відповідну сферу поведінки спільнот.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Насамперед, варто наголосити, що сучасні психологи продовжують визначатися й дискутувати щодо того, яка ж категорія у психології є більш адекватною, фундаментальною, системотвірною: «активність» (Person. Subject. Action, 2006), «діяльність» (Leontyev, 2004), «вчинок» (Romenets, 2011), «поведінка» (Furnham, 2006), «нужда» (Maksymenko, 2006), «переживання» (Vasyliuk, 2005) чи ще якась? Не беручись ставити остаточну крапку в цьому вагомому теоретико-методологічному питанні (що принципово неможливо), зосередимось саме на першій категорії, яка, на нашу думку, є цілком співвідносною із багатовимірними, свідомими й несвідомими, проявами релігійності людини.

«Активність» – специфічна категорія, у першу чергу, пострадянського наукового простору (адже в англійській літературі «активність» і «діяльність» переважно не розмежовуються, паралельно позначаючись як «activity» або «activities») і пов'язується вона тут, зокрема, з ім'ям В. Д. Небиліцина. На думку В. П. Зінченка, поєднання саме цього поняття з категорією діяльності допомагає здолати «безхарактерність» та «безособистісність» останньої. Обґрунтовуючи таку свою позицію, відомий російський психолог посилається на тезу В. Д. Небиліцина про те, що поняття загальної активності поєднує у собі групу «особистісних якостей, які зумовлюють внутрішню потребу, тенденцію індивіда до ефективного освоєння зовнішньої дійсності, до самовираження щодо зовнішнього світу». При цьому напрям, якість і рівень реалізації цих тенденцій визначаються іншими («змістовними») особливостями особистості – інтелектуальними, характерологічними тощо, а також її мотивами та відношеннями (Big Psychological Dictionary, 2003).

У сучасній українській психології аналізуються: «життєва активність» (С. Руденко), «вчинкова активність» (О. Лукасевич), «поведінкова активність» (Ю. Дзвінчук), «творча активність» (Л. Гончарова), «пізнавальна активність»

(О. Портяна), «професійна активність» (О. Мирошник), «рефлексивна активність» (І. Галян), «емоційна активність» (М. Саврасов) та ін. Активність як така взагалі розглядається у контексті психологічної культури (С. Кузікова), процесів становлення професійно-ціннісних орієнтацій (О. Ямницький), навчання (О. Додонова), рівня домагань особистості (Н. Лебідь), а також як особистісна якість (Т. Кочубей).

У західній зарубіжній психології категорія активності пов'язується, у першу чергу, з поняттями самореалізації (Ш. Бюлер) та самоактуалізації (А. Маслоу) і трактується як прояв внутрішньої рушійної сили розвитку особистості. Загалом у тематичних статтях, монографіях, дисертаціях з відповідної проблематики можна віднайти ґрунтовний аналіз даної категорії.

Значно складніше навіть у спеціальній літературі побачити достатньо чітку наукову дефініцію і характеристику власне поняття релігійної активності, особливо психологічну таку характеристику. Так, ми знаходимо описи й обґрунтування відповідної сфери активності з точки зору релігієзнавства (Religious Ukrainian: The Collective Monograph, 2008), соціології (Parashchevin, 2013), політології (Drinova, 2010) тощо, проте лише в контексті опису інших системних явищ соціуму.

Натомість психологи, зокрема українські, при розгляді психологічних аспектів релігійності послуговуються дещо відмінними базовими категоріями: такими як «духовна практика» (Karpenko, 2008), «духовний потенціал» (Savchyn, 2010), «психічний базис» (Moskalets, 2015), «релігійна віра» (Klimyshyn, 2010), «релігійна спрямованість» (Yesyp, 2012) та ін. Використання власне поняття релігійної активності знаходимо, наприклад, в О. Предко, але при характеристиці не стільки нормативних, скільки значною мірою патологічних релігійних явищ – закономірностей поширення так зв. «релігійних епідемій» (Predko, 2005).

Ґрунтовне психологічне дослідження категорії релігійної активності у структурі інтегральної індивідуальності здійснив російський психолог Д. О. Смірнов. Згідно з його дефініцією, релігійна активність – це «складне, багатоконпонентне психологічне утворення, що характеризується як міра реалізації суб'єктом у навколишній дійсності трансцендентних – теїстичних інтенцій, спрямованих на здійснення зв'язку суб'єкта з Теосом і виражених вірою у надприродне, а також у специфічних нумінозних переживаннях, культових діях, вчинках і поведінці в цілому». Інакше кажучи, релігійна активність – це цілісне психологічне утворення, структуру якого формує єдність чотирьох компонентів: мотиваційного, світоглядного, атрибутивно-дієвого та афективно-результативного (Smirnov, 2001).

Ще в одній із країн «близького зарубіжжя» – Білорусі, релігійну активність досліджують Л. Н. Кривцун-Левшина, З. І. Макаревич. Вони зазначають, що тільки в активності як людській самодіяльності соціально належне перетворюється на суб'єктивну спрямованість, прояв фізичних та духовних сил, здібностей індивіда. Крім того, справжня релігійність як творчий стан індивідуальної свідомості не є просто якась «точка зору» або «світосприйняття», або «догматично слухняне мислення та пізнання», а це – ціла нова реальність, що відбулася в більш глобальному людському світі, де мають зустрітися особистість із Богом у цій «особисто людській позиції». У такому контексті категорія «релігійна активність» розглядається як міра участі соціального суб'єкта в релігійній діяльності, що базується на його релігійній вірі та проявляється у конкретних діях із перетворення власної духовної природи засобами цієї діяльності згідно зі своїми потребами, почуттями та релігійним світосприйняттям (Krivtsun-Levshyna & Makarevich, 2010).

Поняття міри участі та суб'єктності є вельми доречними при характеристиці релігійної активності особистості, адже вони вказують на необхідність врахування класичної дилеми діяльнісного підходу – проблеми співвідношення мотиву та мети будь-якої діяльності, що, врешті-решт, передбачає пізнання певного смислу

того чи іншого прояву активності людини. Так, вона може періодично відвідувати храмові богослужіння, але залишатиметься вагомим питання про те, який справжній сенс особисто вкладатиме в кожний такий релігійний акт? Буде відповідна їй мотивація, якщо послуговуватися відомою термінологією Г. Оллпорта, внутрішньою чи зовнішньою, релігійна віра – афективно самодостатньою або все ж таки з певними когнітивними застереженнями, а релігійна поведінка – колективно-ритуальною чи одноосібно-екзальтованою і т. д.? Вважаємо, що при пошуку відповідей на ці й подібні питання потрібно послуговуватися саме психологічним інструментарієм (термінологією, методами, апаратом інтерпретації даних), а не тільки оперувати ідеалами теологічного гатунку чи просто фактажем соціологічних даних. На жаль, ґрунтовних і достатньо репрезентативних наукових розвідок щодо власне психологічних особливостей релігійної активності українців на сьогодні майже немає.

Отже, **мета статті** – описати теоретичні засади, емпіричний інструментарій та результати дослідження психологічної структури релігійної активності осіб із різними її рівнями (на прикладі вибірки респондентів західноукраїнського населення).

Виклад основного матеріалу дослідження. На першому етапі емпіричного дослідження важливим завданням став підбір достатньою мірою валідного психодіагностичного інструментарію. Очевидно, що сфера релігійності особистості належить до таких, які важко піддаються будь-якому об'єктивному вимірюванню й оцінюванню. Причина цього факту – слабка база традицій психологічного вивчення релігійної активності в Україні та, як наслідок, нестача відповідних психодіагностичних методик, що аж ніяк не полегшує і так беззаперечно складність даного предмета дослідження.

Зауважимо, що надалі ми будемо опиратися на робочу дефініцію релігійної активності як інтегративної форми активності людини, котра періодично переживає певні сакральні, не завжди раціонально пояснювані почуття та стани (афективний аспект), визнає за істинні типові релігійні уявлення та поняття (когнітивний аспект), усвідомлює та приймає релігійно релевантні потреби, мотиви, інтенції (мотиваційний аспект), а також здійснює відповідні усім цим почуттям, уявленням, інтенціям дії (конативний аспект). Такому формулюванню відповідає за своєю структурою та змістом методика Д. О. Смірнова, що стала основним інструментом нашого емпіричного дослідження. Крім того, дефініція в цілому вписується у теоретичну чотиривимірну модель творення та розуміння релігійного дискурсу, запропоновану й обґрунтовану автором статті (Saveliuk, 2016).

Наступним завданням стало формування репрезентативної вибірки. Проблема ускладнювалася значною особистісною інтимністю віри в Бога, тому засадничою підставою залучення у дослідження став принцип добровільності участі у ньому. Так, заповнити відповідні бланки пропонувалося студентам I-V курсів Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка, Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки та Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, а також їхнім батькам (в окремих випадках – бабусям і дідусям). Загалом взяти участь у дослідженні погодились 754 респонденти, але надалі шляхом аналізу отриманих робіт з них було відібрано тільки 568 достатньою мірою якісних (де були відповіді на всі передбачені методикою запитання). Крім того, 25 осіб із цієї загальної кількості самовизначилися як «атеїсти», відповідно, їх релігійна активність може розглядатися як практично «нульова».

Отже, у кінцевому підсумку вибірка склала 543 особи різного віку, соціального статусу та з різних регіонів Західної України (Тернопільської, Рівненської, Волинської, Івано-Франківської, Закарпатської областей). Соціально-демографічна характеристика вибірки: осіб жіночої статі – 415 (76,43 %), чоловічої статі –

128 (23,57 %); проживаючих у містах і селищах міського типу – 332 (61,14 %) та сільській місцевості – 211 (38,86 %); з вищою та неповною вищою освітою – 160 (29,47 %), із середньою та середньою спеціальною – 383 (70,53 %); самоідентифікованих як «православні» – 403 (74,22 %), «греко-католики» – 57 (10,50 %), «католики» – 12 (2,21 %), «протестанти» (баптисти і т. д.) – 22 (4,05 %), «християни» – 48 (8,84 %) та 1 – «позаконфесійний» (0,18 %).

Зауважимо, що певний гендерний перебік вибірки зумовлений значно більшою частотою відмов взяти участь у дослідженні саме від представників чоловічої статі. А от щодо конфесійної структури сучасного українського суспільства (християнської його частини), то сформована вибірка може розглядатися як доволі репрезентативна – виходячи, наприклад, з останнього соціологічного опитування, проведеного Київським міжнародним інститутом соціології у травні 2016 року (Bohdan, 2016). Репрезентативною вона є також і в контексті співвідношення міського та сільського населення, осіб із різними ступенями освіти.

Детальний опис нашого основного емпіричного інструментарію – методики Д. О. Смірнова – можна віднайти у спеціальних публікаціях (Smirnov, 1999). Тут зазначимо лише, що вона складається із чотирьох субтестів (відповідно до основних аспектів релігійної активності). Кожне із запитань передбачає теж чотири варіанти відповідей (від «ніколи» до «дуже часто»), які надалі піддаються переведенню у чотирибальну систему (від 1 до 4 балів – від найнижчої до найвищої активності за кожним таким пунктом). Перший субтест («Шкала релігійних переживань») містить 36 запитань, отже, максимум за ним можна набрати 144 бали, другий («Шкала внутрішньої – зовнішньої релігійної мотивації») та третій («Шкала релігійного – природничо-наукового світогляду») субтести – по 11 пунктів (максимум – по 44 бали), а четвертий («Шкала релігійних дій») – 10 запитань (максимум – 40 балів). Загалом, таким чином, за усіма шкалами потенційно можна набрати максимум 272 бали (за умови найвищого рівня релігійної активності).

Шляхом обчислення кватилів – трьох значень узагальненого бала рівня релігійної активності респондентів – усю вибірку було поділено на чотири підгрупи: 1) особи з низьким рівнем релігійної активності (загальний бал 187 і менше); 2) особи з рівнем релігійної активності, нижчим за середній (188 – 210); 3) особи з рівнем релігійної активності, вищим за середній (211 – 225) та 4) особи з високим рівнем релігійної активності (226 і більше балів).

Далі було використано непараметричний критерій Н Краскела-Уоллеса (однофакторний дисперсійний аналіз Краскела-Уоллеса), що дає змогу перевіряти гіпотези про відмінність більш ніж двох незалежних вибірок за рівнем вираженості тієї чи іншої ознаки. Встановлено, що за даним критерієм для показників інтенсивності релігійних переживань $N = 412,3$, що при $df = 3$ ($\chi^2 = 16,27$ при $p \leq 0,001$) дає змогу прийняти альтернативну гіпотезу про наявність статистично значущих відмінностей між відповідними узагальненими показниками, визначеними у чотирьох підгрупах. Для показників релігійної мотивації – $N = 316,33$, що при $df = 3$ ($\chi^2 = 16,27$ при $p \leq 0,001$) теж дає змогу прийняти альтернативну гіпотезу про наявність статистично значущих відмінностей між відповідними узагальненими показниками, визначеними у чотирьох підгрупах. Для показників спрямованості пізнання – $N = 203,08$, що при $df = 3$ ($\chi^2 = 16,27$ при $p \leq 0,001$) дає змогу прийняти альтернативну гіпотезу про наявність статистично значущих відмінностей між відповідними узагальненими показниками, визначеними у чотирьох підгрупах. Для показників релігійних дій – $N = 281,70$, що при $df = 3$ ($\chi^2 = 16,27$ при $p \leq 0,001$), аналогічно, дає змогу прийняти альтернативну гіпотезу про наявність статистично значущих відмінностей між відповідними узагальненими показниками, визначеними у чотирьох підгрупах.

Отже, переходимо тепер до опису психологічних особливостей релігійної активності респондентів із різними її рівнями та за різними її аспектами (у дужках

будуть наводитися усереднені для кожної підгрупи кількісні показники певної активності, визначені за 4-бальною шкалою).

I. Особи з низьким рівнем релігійної активності:

1) *«Дуже рідко» переживають* – радість від участі у релігійних церемоніях, ритуалах (2,38), тривогу, страх у зв'язку з усвідомленням можливості «потрапити в Пекло» (2,22), «вічність» (2,17) і пов'язані з нею складні почуття (1,96), незадоволення та душевний біль у зв'язку з усвідомленням власної гріховності (2,36), почуття недосконалості або нікчемності перед Богом (2,27), приплив сил та ентузіазму в спілкуванні з віруючими людьми (1,92), сором та докори у зв'язку з випадковими, сторонніми думками (2,31) та роздратування через неможливість зосередитися під час молитви (2,04), потужний духовний заряд від перебування у храмі (2,09) та бажання знову його відвідати (2,42), гостру потребу віднайти сенс життя (2,24), гостру самотність (2,21), присутність Божественної сутності у своєму житті (2,42), відчуття перебування Бога у серці (2,20) та в усьому, що оточує (2,38), відчуття «спостереження за собою збоку» (2,33), розчулення, сльози під час молитви (1,75), стан «інсайту» (2,19), досвід того, що бажання, згадане у звертанні до Бога, виконується (2,42), сприймання усіх людей довкола рідними та близькими (2,11), «засміченість» своєї свідомості непотрібним (2,38); також такі особи не згодні з тим, що віра в Бога приносить щастя у їхнє життя (2,28); *«іноді, час від часу» переживають* – «душевний підйом» під час молитви (2,64), почуття провини перед Богом (2,96), розкаяння за зроблені вчинки (2,73) та вдячності Богові (3,23), незвичний стан гармонії з навколишнім світом (2,64), втіху після звертання до Бога у хвилини страждань (2,76), спокій після відвідання храму (2,83), почуття любові до Бога (2,55), дивні збіги обставин, які неможливо пояснити з точки зору науки (2,57), відчуття «дежавю» (2,62), стан безпорадності та нікчемності, що стимулював звернутися до Бога (2,59), відчуття двох «Я» – «грішного» та «праведного» (2,50), а також реальність милості Господа (2,52). І жодне з описаних у методиці почуттів респонденти з відповідної підгрупи не переживали «часто».

2) *Зовнішня мотивація* – більшою мірою прагнуть, щоб їхні релігійні міркування не впливали на повсякденне життя (2,10), згадують про Бога швидше тоді, коли мають проблеми (2,33), у пошуках відповіді на питання про сенс життя шукають різні, а не тільки релігійні, відповіді (1,65), мають у своєму житті цінніші, аніж релігія, речі (2,18), звертаються до Бога лише у крайніх, особливих випадках (2,13), моляться, насамперед, не заради спілкування з Богом, а для досягнення стану душевної рівноваги (2,36), вважають, що в цілому релігія все ж обмежує свободу людини (2,41);

внутрішня мотивація – якщо і беруть участь у релігійних діях, то швидше за світоглядними переконаннями, аніж з цікавості (2,76), а при відвідуванні храму, насамперед, мають свідоме бажання звернутися до Бога (2,92), нерідко подумки спонтанно звертаються до Нього (3,06) і мають певну кількість аргументів для визнання Його існування (2,64).

3) *Природничо-науковий світогляд* – вважають, що «Рай та Пекло» існують в уяві людини (2,36), а також що священні писання (зокрема, Біблія) були створені людьми, а не дані «Згори, Богом» (2,17); *«дещо сумніваються»* у тому, що релігія – це «шлях єднання зі Всевишнім» (3,28), що релігійна віра дає змогу бачити істинний світ (2,80), що Бог справді присутній у храмі (2,81), а ікона – це зображення образу самого Бога (2,71), що релігійні ритуали існують для того, щоб людина змогла відчути реальність божественного (3,09), що Бог чує людину під час молитви (3,28) і допомагає їй, коли вона широко вірить у Нього (3,19), а також що свята вода справді володіє певними «лікувальними властивостями» (3,06);

релігійний світогляд – переважна більшість таких респондентів цілком згодні тільки з одним – з тим, що Бог існує (3,67).

4) *Релігійні дії* – «дуже рідко» беруть участь у розмовах на релігійні теми (2,03) та в релігійних ритуалах, церемоніях, богослужіннях (2,41), лише епізодично пробували дотримуватися релігійних постів (2,04), «один чи два рази» читали релігійну літературу (1,91), зверталися до віруючих людей для з'ясування життєво важливих питань (1,59), слухали проповіді релігійної спрямованості (1,83) та релігійну (духовну) музику, піснеспіви (1,88), відстоювали свої релігійні переконання у суперечці (1,79); також більшість «ніколи» не розповідали іншим людям про Бога (1,23) та не дотримувалися певної дієти з релігійних міркувань (1,46).

II. Особи з рівнем релігійної активності, нижчим за середній:

1) Так само, як і особи з низьким рівнем, «дуже рідко» переживають гостру самотність (2,43), почуття, пов'язані зі співвіднесенням життя із «вічністю» (2,39), розчулення до сліз під час молитви (2,25), сприймання усіх людей довкола рідними та близькими (2,42). Більшість же із відображених у відповідному блоці методики станів, почуттів чи відчуттів респонденти цієї підгрупи переживають лише «іноді, час від часу», і тільки почуття вдячності Богові (3,72) та спокій після відвідування храму (3,50) – «часто».

2) *Зовнішня релігійна мотивація* – так само, як і особи з низьким рівнем, мотивовані у пошуках відповіді на питання про сенс життя шукати різноспрямовані відповіді, а не тільки релігійного характеру (2,10); «сумніваються» щодо прагнення того, щоб релігія проникала в усі повсякденні справи (3,01) та не зовсім упевнені, що брали участь у релігійних дійствах швидше за світоглядними переконаннями, аніж із цікавості (3,37), а також, що постійно пам'ятають про Бога (2,87) і завжди до Нього звертаються (2,93), що релігія – сутнісна частина їхнього життя (3,04), що мають достатньо переконливих аргументів на користь існування Бога (3,20), що моляться заради спілкування з Богом, а не просто для досягнення душевної рівноваги (2,98) і що в цілому релігія все ж звільнює людину (3,18);

внутрішня релігійна мотивація – водночас, переважно «впевнені», що часто подумки спонтанно звертаються до Бога (3,67) та що відвідують храм, маючи свідоме бажання звернутися до Нього (3,72).

3) *Природничо-науковий світогляд* – «сумніваються», що «Рай та Пекло» існують реально (3,09), що священні писання були дані людині «Згори, Богом» (3,05) і що ікона – це зображення образу самого Бога (3,11);

релігійний світогляд – водночас, переважно «впевнені» у факті існування Бога (3,94), сприймають релігію як «шлях єднання зі Всевишнім» (3,81), впевнені, що релігійна віра дає змогу бачити істинний світ (3,55), що Бог присутній у храмі (3,59) і що релігійні ритуали існують для відтворення реальності божественного (3,61), що Бог чує людину, котра молиться (3,86), і допомагає тим, хто в Нього щиро вірить (3,82), а також, що свята вода має певні «лікувальні властивості» (3,57).

4) *Релігійні дії* – так само, як і особи з низьким рівнем релігійної активності, в основному «ніколи» не розповідали іншим людям про Бога (1,49); також «дуже рідко» здійснювали більшість із відображених у методиці релігійних актів, за винятком дещо активнішої участі у релігійних ритуалах (2,83) та дотримання постів із релігійних міркувань (2,55).

III. Особи з рівнем релігійної активності, вищим за середній:

1) «Час від часу» або «дуже часто» переживають усі відображені в методиці стани та почуття, крім гострої самотності (2,37 – тобто переважно «дуже рідко»). Зауважимо, що «дуже часто» вони переживають почуття провини перед Богом (3,61) та почуття вдячності до Нього (3,9), втіху після звертання до Бога у хвилини страждань (3,76), спокій після відвідування храму (3,75), почуття любові до Бога (3,64), реальність вислову «милість Господа» (3,71), бажання знову і знову відвідувати храм (3,60), усвідомлення присутності Бога у своєму житті (3,59), досвіду реалізації бажань, згаданих у звертанні до Бога (3,53), а також розкаяння перед Ним за вчинене (3,58).

2) *Релігійна мотивація* – однозначно «впевнені» тільки в тому, що часто подумки спонтанно звертаються до Бога (3,71) та відвідують храм, маючи свідоме бажання такого звертання (3,90). Щодо усіх інших складових своєї внутрішньої релігійної мотивації, респонденти все ще мають сумніви.

3) *Релігійний світогляд* – також «сумніваються» в реальності існування «Раю та Пекла» (3,27), «небесного» походження священного писання (3,21) та втіленні образу самого Бога в іконописі (3,19); водночас, вони безумовно *приймають* решту аспектів когнітивного виміру релігійної активності.

4) *Релігійні дії* – теж «рідко», як і респонденти з нижчими рівнями, беруть участь у розмовах на релігійні теми (2,49), відстоюють свої релігійні переконання (2,17), розповідають іншим людям про Бога (1,96) та переважно не дотримуються «релігійної дієти» (1,91). Щодо всіх інших складових релігійної поведінки констатовано характеристики типу «нерегулярно».

IV. Особи з високим рівнем релігійної активності:

1) «Дуже часто» переживають більшість з описаних у методиці почуттів і станів, *крім*: незвичного стану гармонії з навколишнім світом (3,21), почуття, пов'язаного з «вічністю» (3,30) та її співвіднесення з реальним життям (3,18), прилив сил та ентузіазму після спілкування з віруючими людьми (3,46), сором і докори від сторонніх думок під час молитви (3,39) та роздратування від неможливості достатньо на ній зосередитися (2,81), потребу віднайти сенс життя (3,26), гостру самотність (2,51), відчуття «дежаво» (3,14), відчуття двох «Я» усередині – «грішного» та «праведного» (3,31), відчуття «спостереження за собою збоку» (3,21), розчулення і сльози під час молитви (3,00), стан «інсайту» (3,22), сприймання усіх людей довкола близькими та рідними (3,26), а також «засміченість» власної свідомості непотрібним (3,18). Усі ці стани навіть особами з найвищим рівнем релігійної активності переживаються лише «іноді».

2) *Релігійна мотивація* – однозначно *впевнені у прийнятті* майже усіх складових внутрішньої релігійної мотивації, *крім* пошуку відповіді на питання про сенс життя лише в релігійній літературі (3,07).

3) *Релігійний світогляд* – *упевнені* в усіх його аспектах, *крім* твердження про те, що ікона – це зображення образу самого Бога (3,31).

4) *Релігійні дії* – такі респонденти здійснюють більшість видів релігійної активності, відображених у пунктах відповідного блока методики, «часто, хоч і нерегулярно». А от відстоювання власних релігійних переконань у суперечці (2,46) та дотримання певної «дієти» з релігійних міркувань (2,38) навіть в осіб із високим рівнем релігійної активності відбуваються «рідко». Найближчою ж до позначки «дуже часто» виявилася тільки одна релігійна дія – участь у релігійних ритуалах та церемоніях (3,42).

Висновки та перспективи подальших досліджень. Отже, релігійна активність – це складна інтегративна структура, яка характеризується не тільки певними зовнішніми своїми проявами, а і внутрішніми, специфічними психологічними особливостями. Основними її психологічними компонентами (або вимірами) виступають: афективний – релігійні переживання різної міри інтенсивності, когнітивний – міра прийняття типових релігійних постулатів та уявлень, мотиваційний – міра співвідношення внутрішньої та зовнішньої релігійної мотивації, конативний – прояви релігійності особистості у відповідних реальних релігійних діях.

Як продемонстрували результати емпіричного дослідження, зростання релігійної активності особистості при переході з нижчих на вищі її рівні супроводжується істотним посиленням, насамперед, її афективної складової (більшість релігійних переживань від показників «дуже рідко» та «час від часу» поступово набувають суб'єктивної міри інтенсивності «дуже часто»), майже повним зникненням зовнішньої на користь внутрішньої релігійної мотивації та набуттям домінантного статусу релігійними аспектами світогляду. Водночас, жоден із показників

конативного аспекту релігійності так і не набуває свого усередненого значення «дуже часто». А тому на усіх рівнях релігійної активності існує помітна перевага на користь афективно-мотиваційної та когнітивної її підструктур при одночасному відставанні релігійного самовираження особистості в реальному соціальному просторі. Інакше кажучи, досліджені респонденти навіть з високим рівнем релігійної активності, приймаючи більшість із релігійних постулатів та будучи схильними до релігійних екзальтацій, відносно рідше вдаються до реальних релігійних дій, особливо ритуально-колективного характеру.

На основі отриманих результатів також можна стверджувати, що істотним психологічним ресурсом для підняття рівня релігійної активності й наповнення її справжньою особистісною значущістю могла би виступати актуалізація, усвідомлення й осмислення глобальної проблеми пошуку істинного, людиновимірного сенсу життя з його сакральньо-трансперсональним підґрунтям. Отже, **перспективи** подальших наукових розвідок у даному напрямі вбачаємо в герменевтичній парадигмі досліджень.

Бібліографічні посилання

- Big Psychological Dictionary [Bolshoi psikhologicheskii slovar] (2003), B. H. Meshcheryakov, V. P. Zinchenko (Eds.), Praym-Yevroznak, SPb.
- Bohdan, O. (2016), "Religious Identity and Prayer in Ukrainian" ["Relihiina identychnist i molytva v Ukraini"]. Kiev International Institute of Sociology. Press Releases and Reports, available at: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=638&page=1> (accessed Feb. 21, 2017).
- Drinova, Y. M. (2010), *Confessional Geopolitics: The Political Processes in Religion: The Monograph [Konfessionalnaya heopolitika: politicheskiye protsessy v relihiyi: monohrafiya]*, Volhohrad State University, Volhohrad.
- Karpenko, Z. S. (2008), "Personality as a Subject of a Prayer Doing" ["Osobystist yak subyekt molytvotvorenniya"], *Problems of Global and Educational Psychology: Collection of the Scientific Works of The Institute of Psychology named after H. S. Kostyuk, APS of Ukrainian, S. D. Maksymenko (Ed.) [Problemy zahalnoi ta pedahohichnoi psykholohii: Zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni H. S. Kostyuka APN Ukrainy, za zahal'noyu redaktsiyeu S. D. Maksymenka]*, Vol. X, part 4, HNOZIS, Kyiv, p. 220–226.
- Klimyshyn, O. I. (2010), *Psychology of Personality's Spirituality: The Christian-Oriented Approach [Psykholohiya dukhovnosti osobystosti: khrystyiansko-oriyentovanyi pidkhid]*, Hostynets, Ivano-Frankivsk.
- Krivtsun-Levshyna, L. N. & Makarevich, Z. Y. (2010), "Religious Activity of Student Youths (on the example of the Vitebsk State University named after P. M. Masherov)" ["Relihioznaya aktivnost studencheskoi molodezhy (na primere Vitebskoho hosudarstvennogo universiteta im. P. M. Masherova)"], *Spiritual and Moral Education on the Ground of Cultural and Historical and Religious Traditions and Values: Proceed. of the Sciences and Practical Conference, (Zhyrovichi, May 27, 2010), M.V. Myasnikov et al. (Eds.) [Dukhovno-nravstvennoye vospitaniye na osnove otechestvennykh kulturno-istorycheskikh i relihioznykh traditsyi i tsennostei: mater. Mezhdunar. nauch.-prakt. konf. (Zhyrovichi, 27 maya 2010)]*, National Academy of Sciences of Belarus, Institute of Philosophy, Bel. navuka, Minsk, p. 123–127.
- Leontyev, A. N. (2004), *Activity. Consciousness. Personality [Deyatelnost. Soznaniye. Lichnost]*, Smysl, Moscow.
- Maksymenko, S. D. (2006), *Genesis of Personality's Implementation: The Science Monograph [Geneza zdiisnennia osobystosti: Naukova monohrafiya]*, TOV «KMM», Kyiv.
- Moskalets, V. P. (2015), "Believe in God as Psychic Ground of the State of Personality's Global Wellbeing" ["Vira v Boha yak psykhiichniy bazys stanu zahalnoho blahopoluchchya osobystosti"], *Psykholohiya i suspilstvo. Ukrainnyi teoretyko-metodolohichniy sotsio-humanitarniy chasopys –Psychology and Society. The Ukrainian Theoretical and Methodological Socio and Humanitarian Journal*, No 1 (59), p. 55–64.
- Parashchevin, M. (2013), "Religious Activity in Modern Informational Space as an Indicator of the Social Meaning of Religion" ["Relihiina aktyvnist v suchasnomu informatsiinomu

- prostori yak pokaznyk sotsialnoi znachushchosti religii”]. *Ukrainskyi informatsiinyi prostir: Naukovyi zhurnal – Ukrainian Information Space: The Science Journal*, No 1, part 2, KNUKIM, Kyiv, p. 159–162.
- Person. *Subject. Action. The Philosophical and Psychological Studies [Lyudyna. Subyekt. Vchynok: filosofsko-psykholohichni studii]* (2006), V. O. Tatenko (Ed.), Lybid, Kyiv.
- Predko, O. I. (2005), “Religious Epidemics: Historical Manifestations and Essence” [“Relihiini epidemii: yikh istorychni vyjavy ta sutnist”]. *Multyversum. Filosofskyi almanakh – Multiverse. The Philosophical Almanac, The Centre of Spiritual Culture*, No 46, available at: http://www.filosof.com.ua/Jornel/M_46/Predko.htm (accessed Feb. 19, 2017).
- Religious Ukrainian: The Collective Monograph, Book 1: The State of Religious Life in Ukrainian [Ukraina relihiyna: kolektyvna monohrafiya. Knyha persha: Stan relihiynoho zhyttya v Ukraini]* (2008), A. Kolodnyi (Ed.), Institute of Philosophy named after H. S. Skovoroda, NAS of Ukraine [Instytut filosofii imeni H.S. Skovorody NAN Ukrainy], Kyiv.
- Romenets, V. A. (2011), “Action and Problem of Determinism in Native Psychology” [“Vchynok i problema determinizmu u vitchyzniani psykholohii”]. *Psykhohohiia i suspilstvo. Ukrainskyi teoretyko-metodolohichniy sotsiohumanitarniy chasopys – Psychology and Society. The Ukrainian Theoretical and Methodological Socio and Humanitarian Journal*, No 2(44), p. 15–21.
- Savchyn, M. V. (2010), *Human’s Spiritual Potential: The Monograph [Dukhovnyi potentsial lyudyny: monohrafiia]*, 2-d rework ed., Misto NV, Ivano-Frankivsk.
- Saveliuk, N. M. (2016), “Psychological Modeling of Comprehending Religious Discourse” [“Psykhohohichne modelyuvannya rozuminnya relihiinoho dyskursu”], *Psycholinguistics in a Modern World – 2016: Theses of the International Scientific and Practical Conference (October 20-21, 2016) [Psykholinhvistyka v suchasnomu sviti – 2016: Tezy XI Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (20-21 zhovtnya 2016)]*, Pereyaslav-Khmelnyskyi, p. 125–127.
- Smirnov, D. O. (1999), “Description of Procedure of the Psychometric Methodic’s «The Questionnaire of Religious Activity» Standardization” [“Opisaniye protsedury standartizatsii psikhometricheskoi metodiki «Oprosnik relihioznoi aktivnosti»”]. *Nauchnyi psikhohohicheskii zhurnal – The Scientific Psychological Journal*, No 1–2, p. 159–172.
- Smirnov, D. O. (2001), *Religious Activity in Structure of the Integral Individuality [Relihioznaya aktivnost v strukture intehralnoi individualnosti]*, Author’s abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in psychology: 19.00.01 – General Psychology, Psychology of Personality, History of Psychology, Perm.
- Vasyliuk, F. E. (2005), *Feeling and Prayer (an Experience of the Global Psychological Research) [Perezhivaniye i molitva (opyt obshchepsikhohohicheskoho issledovaniya)]*, Smysl, Moscow.
- Yesyp, M. Z. (2012), *Religious Perceptions of Believers with Different Copying-Strategies [Relihiyni uyavlennya viruyuchykh z riznymy kopinh-stratehiyamy]*, Author’s abstract in candidacy for a degree of Ph. D. in psychology: 19.00.01 – General Psychology, History of Psychology, Kyiv.

Надійшла до редколегії 27.02.2017

УДК 159.923.2

О. В. Савченко, О. Г. Александрова, Н. О. Олійник

Херсонський державний університет

МЕТАКОГНІТИВНИЙ РІВЕНЬ ОРГАНІЗАЦІЇ РЕФЛЕКСИВНОЇ АКТИВНОСТІ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. Розглянуто теоретичні підходи до визначення онтологічного статусу рефлексії, виокремлено форми її існування як механізму, процесу, стану та здатності. Запропоновано модель рефлексивного досвіду особистості, що поєднує рефлекс-